

GEOGRAFIA SEMANTYCZNYCH I STRUKTURALNYCH TYPÓW NAZW TERENOWYCH W GWARACH UKRAIŃSKICH NA PRZYKŁADZIE POWIATU WŁODAWSKIEGO

Marek Olejnik

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Streszczenie. Celem opracowania jest pokazanie geografii poszczególnych typów semantycznych i strukturalnych nazw terenowych powiatu włodawskiego zapisanych w gwarze ukraińskiej. Podstawą materiałową są mikrotoponimy zebrane przez autora w latach 2000–2013. Przedstawione zestawienia poszczególnych modeli, zarówno semantycznych, jak i strukturalnych, ilustrują specyfikę środowiskową w zakresie preferowanych modeli nazewniczych na tym terytorium. Widoczne jest wypieranie gwar ukraińskich badanego terenu przez gwary polskie.

Słowa kluczowe: onomastyka, mikrotoponim, pogranicze polsko-ukraińskie, klasyfikacja semantyczna i strukturalna

Celem artykułu jest ukazanie zróżnicowania geograficznego poszczególnych typów semantycznych i formalnych nazw terenowych z powiatu włodawskiego zebranych w gwarze ukraińskiej.

Mikrotoponimy będące przedmiotem analizy zostały zapisane podczas badań terenowych przeprowadzonych przez autora w latach 2000–2006, które uzupełniono w latach 2013–2015. W trakcie eksploracji terenowej ogółem zanotowano ponad 1200 nazw terenowych, z czego 286 to onimy zapisane w gwarze ukraińskiej (ponad 300 obiektów)¹.

Nazwy terenowe powiatu włodawskiego były przedmiotem zainteresowania naukowców z UMCS. Materiały na zlecenie Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych w latach 1954–1960 zbierali m.in. S. Warchoń i M. Łesiów. Na podstawie tych materiałów powstała monografia M. Łesiowa pt. *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny* [Łesiów 1972]. Po latach do tego tematu powrócił piszący te słowa w książce *Mikrotoponimia powiatu włodawskiego* [Olejnik 2014].

Powiat włodawski leży na Polesiu Lubelskim, w północno-wschodniej części województwa lubelskiego, na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim.

Na badanym obszarze znajduje się wiele mokradeł, bagien, gęstych lasów. Bogata fauna i flora badanego obszaru znajduje odbicie w nazwach terenowych.

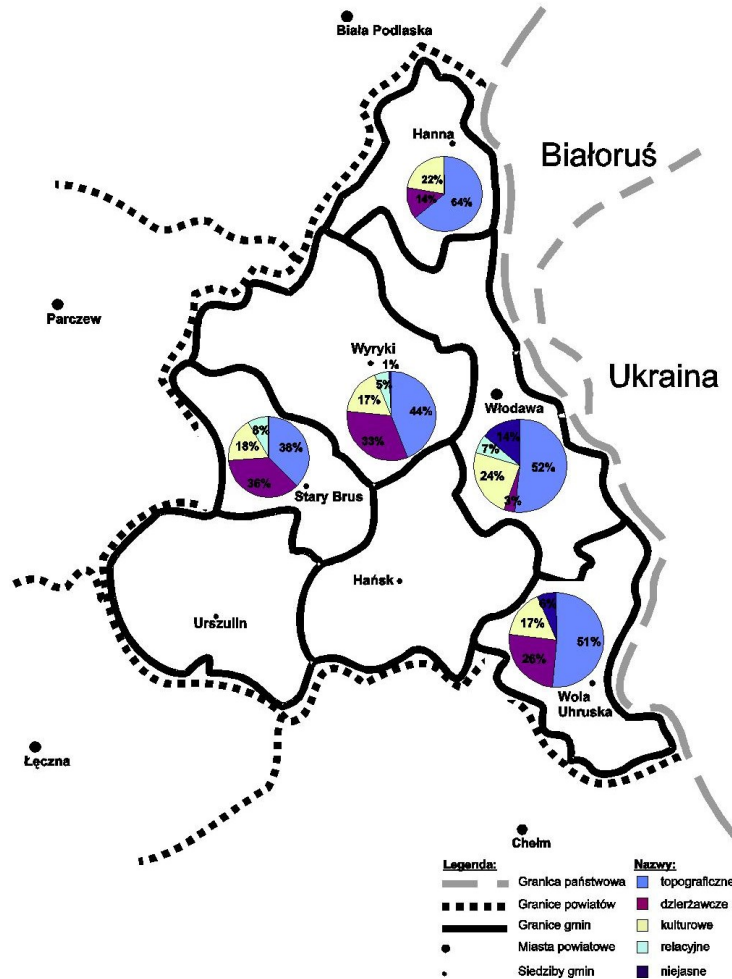
¹ Analizę dotyczącą geografii typów semantycznych i strukturalnych nazw terenowych zapisanych w gwarach polskich tego terenu przedstawiono w oddzielnym artykule [Olejnik 2015].

Polszczyzna na tym terenie jest językiem dominującym. Gwary ukraińskie notowane są w miejscowościach położonych w północnej i wschodniej części badanego obszaru [Czyżewski i Warchoń 1998, Czyżewski 1986]. Sytuacja ta jest spowodowana wydarzeniami historycznymi, które miały wpływ na skład narodowościowy w powiecie. Po I wojnie światowej większość mieszkańców stanowili Polacy (54 299), pozostałe narodowości zamieszkujące powiat to: Żydzi (11 453), Rusini (9529), Niemcy (1313), Białorusini (94), Rosjanie (28) i Łotyśze (2) [Wawryniuk 2010, 17]. Decydujący wpływ na skład narodowościowy badanego terenu miała II wojna światowa i wydarzenia, które nastąpiły tuż po niej. W latach 1944–1946 niemal połowa mieszkańców powiatu opuściła swoje domy. Zdecydowała o tym akcja „Wisła”, w wyniku której przesiedlono na ziemie północne i zachodnie ok. 44 tys. osób [Misiło 1993, 17]. W związku z tymi wydarzeniami struktura narodowościowa uległa zmianie. Analizowany obszar zamieszkiwało ok. 65 000 Polaków, 21 000 Ukraińców, 500 Żydów [Wawryniuk 2010, 19].

Pochodzenie terenowych nazw własnych (polskie czy ukraińskie) nie wpływało w znaczący sposób na różnicowanie semantyczne i strukturalne. Onimy sklasyfikowano zgodnie z podziałem semantycznym W. Taszyckiego [Taszycki 1946], tę klasyfikację uzupełniono o nazwy relacyjne [Borek 1988]. Analizę strukturalną przeprowadzono w oparciu o klasyfikację S. Rosponda [Rospond 1957].

Badania nad mikrotoponimią powiatu włodawskiego były prowadzone w siedmiu gminach wiejskich powiatu włodawskiego: Hanna, Hańsk, Stary Brus, Urszulin, Włodawa, Wola Uhruska i Wiryki. Jednak nie we wszystkich gminach udało się zapisać mikrotoponimy w gwarach ukraińskich. Zapisów dokonano jedynie na terenie gmin: Hanna, Stary Brus, Włodawa, Wola Uhruska i Wiryki [Olejnik 2014, 169]. Ta sytuacja była konsekwencją wspomnianych już przesiedleń [Olejnik 2014, 256]. Należy podkreślić, że na północ od rzeki Włodawki wysiedlenia nie były tak dotkliwe, na tym obszarze przesiedlone były pojedyncze rodziny ze wsi Janówka, Horostyta czy Zahajki. Na południe od Włodawki pozostało niewiele ludności autochtonicznej [Czyżewski 1986, XI]. Podobnie jak nazwy polskie, również ukraińskie pod względem semantycznym zakwalifikowano do topograficznych, dzierżawczych, kulturowych i relacyjnych. Stosunek procentowy tych mian w poszczególnych gminach ilustruje mapa 1.

Największą frekwencję mają nazwy topograficzne, przy czym najliczniej występują w pasie wschodnim badanego powiatu (gmina Hanna, Włodawa i Wola Uhruska), nieznacznie mniej tego typu onimów zanotowano w gminach Wiryki i Stary Brus. Zróżnicowaną frekwencję zanotowano w grupie nazw dzierżawczych i kulturowych, ich odsetek waha się od 14% do 38% na całym obszarze objętym badaniami. Najmniej liczną grupę stanowią nazwy relacyjne zanotowane w trzech gminach, podobnie sprawa się ma z nazwami niejasnymi.

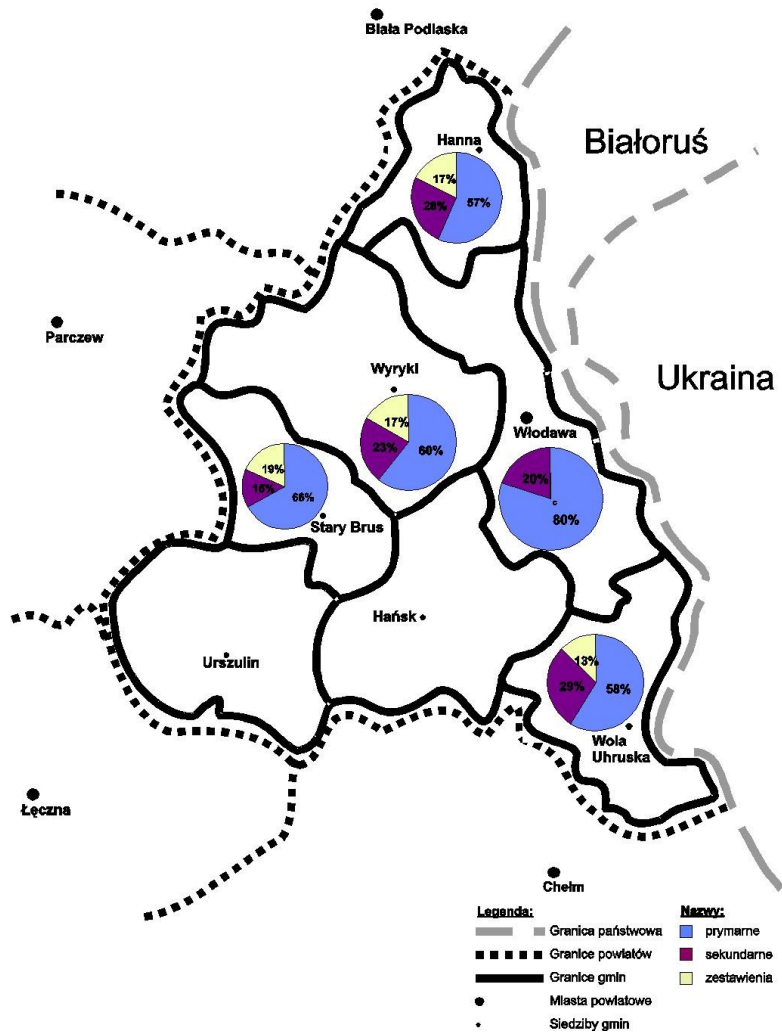

Mapa 1. Stosunek procentowy nazw topograficznych, dzierżawczych, kulturowych relacyjnych i niejasnych zapisanych w gwarach ukraińskich na obszarze powiatu włodawskiego

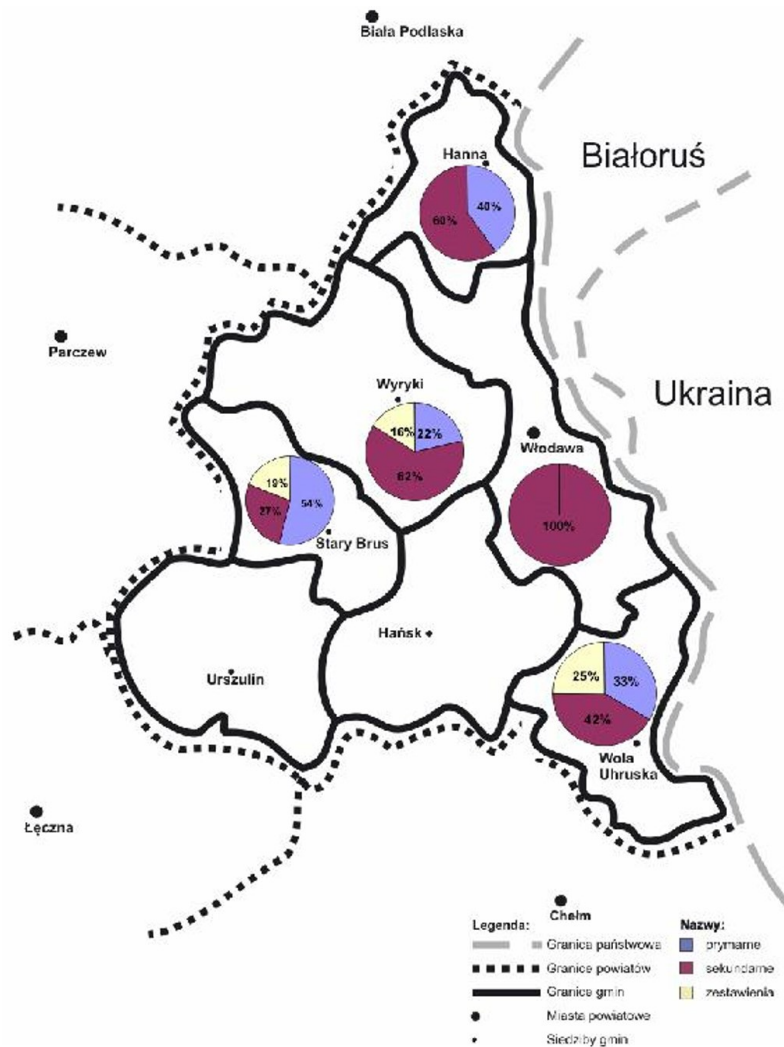
Grafiki ilustrujące udział poszczególnych typów formalnych (prymarne, sekundarne i komponowane) pokazują ich rozkład w obrębie typów semantycznych (topograficznych, dzierżawczych i kulturowych).

W grupie nazw topograficznych (mapa nr 2) większość z ogółu onimów poddanych analizie stanowią nazwy prymarne (miana, które weszły do systemu nazw własnych w postaci gotowych form apelatywnych), np. *Łuczka*, *Ostriwok*, *Poperecznia* [Olejnik 2014, 170], w większości gmin drugą grupą pod względem frekwencji są nazwy sekundarne (określenia, których derywacja dokonała się na poziomie nazw własnych), do najczęstszych formantów należą: *-yk*, np. *Rybnyk*, *-nyk*, np. *Hrabnyk*, *-ok*, np. *Weresok*, *-ec*, np. *Bahonec*. Trzecią grupę stanowią nazwy komponowane, w większości są to twory dwuskładnikowe,

gdzie człon pierwszy pochodzi od toponimu, drugi jest rzeczownikiem topograficznym, np. *Dubyńska Dolyna*, człon pierwszy pochodzi od bazy zwierzęcej, człon drugi jest rzeczownikiem topograficznym, np. *Wolcza Jama*, itp. Stosunkowo liczną grupę stanowią mikrotoponimy w postaci wyrażeń przyimkowych, np. *Za Brodom, Za Koworotom, Za Liesom* [Olejnik 2014, 171].

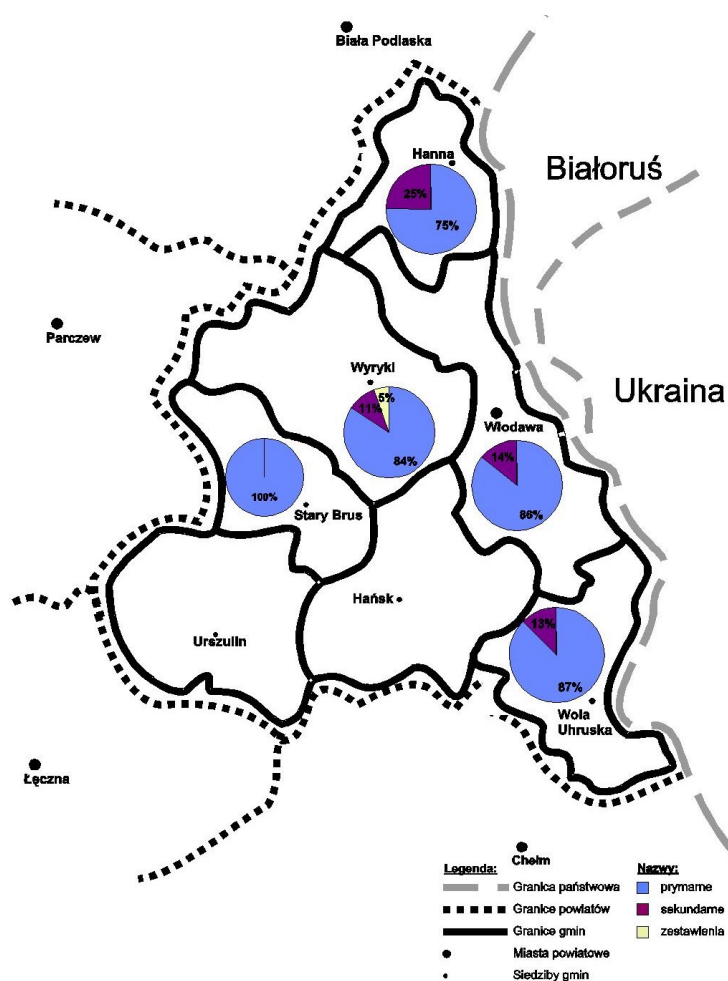
Mapa 2. Stosunek nazw prymarnych, sekundarnych i zestawień wśród nazw topograficznych zapisanych w gwarach ukraińskich na obszarze powiatu włodawskiego

Mapa 3. Stosunek nazw prymarnych, sekundarnych i zestawień wśród nazw dzierżawczych zapisanych w gwarach ukraińskich na obszarze powiatu włodawskiego

Nazwy dzierżawcze (mapa nr 3) są reprezentowane przez 55 mikrotoponimów. Najwięcej w tej grupie zanotowano nazw sekundarnych – 30. Tego typu anojkonimy charakteryzują się dość dużą różnorodnością formantów. Do najliczniej reprezentowanych należą: *-iwka*: *Kuchariwka*, *Popiwka*, *-yna*: *Bilawszczyna*, *Gierszyna*, *-owszczyna*: *Chocholowszczyna*, *Diakowszczyna*, drugą grupę stanowią nazwy prymarne – 23, np. w gen. *Adamiuka*, *Dmytruka*, najmniej liczne są nazwy komponowane – 14, np. *Czelejowe Pole*, *Starzyńcowa Jama*, *Hrycia Pole* [Olejnik 2014, 172]. Interesująco przedstawia się sytuacja w poszczególnych gminach, np. w gminie Włodawa 100% stanowią nazwy

sekundarne, w gminach Hanna, Wiryki i Wola Uhruska przewagę nad pozostałymi typami mają nazwy sekundarne, jedynie w gminie Stary Brus ponad połowa ogółu to nazwy prymarne.

Mapa 4. Stosunek nazw prymarnych, sekundarnych i zestawień wśród nazw kulturowych zapisanych w gwarach ukraińskich na obszarze powiatu włodawskiego

Nazwy kulturowe (mapa 4) są reprezentowane przez 54 mikrotoponimy, które w większości są nazwami prymarnymi. Najliczniejsze w tej grupie są nazwy terenowe związane z kulturą rolną, np. *Horod*, *Wołoka*, mówiące o pozy-

skiwaniu gruntów pod uprawę, np. *Cięcie, Pniaky*, wskazujące na obiekty kultury materialnej, np. *Cehelnia, Pasyka, Torfiarky* [Olejnik 2014, 173].

WNIOSKI

Terenowe nazwy własne niosą w sobie informacje o topografii, stosunkach własnościowych, kulturze rolnej i duchowej badanego obszaru. Dzięki mikrotoponimom możemy odtworzyć pierwotny krajobraz czy uzyskać informacje o wydarzeniach historycznych na danym terenie. Związane z tym cechy językowe oraz systemy gwarowe współistniejące na badanym obszarze dają wyobrażenie o osadnictwie.

Badanie nazewnictwa terenowego w systemie polskim i ukraińskim z jednoczesnym porównaniem badań sprzed półwiecza pozwala uchwycić dynamikę zmian poszczególnych grup nazw.

Na podstawie skartografowanych typów semantycznych mikrotoponimów powiatu włodawskiego zarejestrowanych w gwarach ukraińskich oraz analizy porównawczej, w której punktem odniesienia są dotychczas opublikowane materiały [Łesiów 1972; Olejnik 2005, 2014] można stwierdzić, że w związku z tym, iż gwary ukraińskie w powiecie włodawskim zanikają, również nazw terenowych w gwarach ukraińskich jest mniej niż w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Inną przyczyną, obok głównej, czyli ciągłego zmniejszania się populacji nosicieli gwar ukraińskich, jest zmiana stosunków własnościowych na wsi, które następowały wraz ze zmianami politycznymi po 1989 r. Małe gospodarstwa są scalane, w związku z tym zanika potrzeba nazywania, jak to miało miejsce w przeszłości, każdego kawałka gruntu. Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, że nazwy terenowe powstają spontanicznie, ale równie szybko mogą zniknąć, najczęściej wraz ze śmiercią właścicieli danego obiektu. Kolejnym czynnikiem wpływającym na stale zmniejszający się zasób mikrotoponimów jest bilingwizm nosicieli gwary ukraińskiej. Posługując się na co dzień językiem polskim, w kontaktach adaptują do systemu mikrotoponimy polskie.

Większość nazw zebranych w gwarach ukraińskich to nazwy topograficzne, które lokalizują i charakteryzują badany obszar. Nie tak liczne nazwy kulturowe niosą w sobie informacje o kulturze materialnej i duchowej, natomiast dzierżawcze zachowują pamięć o właścicielach zapisanych obiektów. Spontaniczność w nominacji nazw terenowych, o której wspomniano wyżej, decyduje również – niezależnie, czy jest to materiał zebrany w gwarze polskiej czy ukraińskiej, o częstym przenoszeniu gotowych form apelatywnych do klasy nazw własnych (zob. mapa nr 1 i 3). Nazwy prymarne są najczęstszym modelem wśród nazw topograficznych i kulturowych. Nazwy sekundarne dominują w grupie nazw dzierżawczych.

Przedstawione zestawienia poszczególnych typów, zarówno semantycznych, jak i strukturalnych, ilustrują specyfikę środowiskową w zakresie preferowanych modeli nazewniczych na tym terytorium. Widoczne jest obumieranie gwar ukraińskich badanego terenu, co skłania do intensyfikowania badań językoznawczych wschodniej Lubelszczyzny.

LITERATURA

- Borek H., 1988. Nazwy relacyjne w toponimii, w: V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań 3–5 września 1985. Księga referatów. Pod red. K. Zierhoffera, Poznań, s. 43–51.
- Czyżewski F., 1986. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy. UMCS, Lublin.
- Czyżewski F., Warchoń S., 1998. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. UMCS, Lublin.
- Misiło E., 1993. Akcja „Wisła”. Dokumenty. Oprac. E. Misiło. Warszawa.
- Olejnik M., 2014. Mikrotoponimia powiatu włodawskiego. UMCS, Lublin.
- Olejnik M., 2015. Geografia typów semantycznych i strukturalnych mikrotoponimii powiatu włodawskiego, w: Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110. rocznicę urodzin profesora Władysława Kuraszkiewicza (1905–1997). Pod red. F. Czyżewskiego, M. Olejnika, A. Pihan-Kijasowej. Lublin–Włodawa, s. 253–265.
- Rospond S., 1957. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. Wrocław.
- Taszycki W., 1946. Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału). Kraków. Przedruk w: W. Taszycki, Rozprawy i studia polonistyczne, t. 1, Onomastyka. Wrocław, s. 228–268.
- Wawryniuk A., 2010. Powiat włodawski. Historia, geografia, gospodarka, polityka. Monografia miejscowości. Włodawa.

GEOGRAPHY OF SEMANTICAL AND STRUCTURAL TYPES IN THE MICROTOPYNOMS IN UKRAINIAN DIALECTS ON EXAMPLE OF DISTRICT OF WŁODAWA

Summary. The aim of this article is illustration of geographical diversity of semantic and structural types of local appellatives of Włodawa district noticed in Ukrainian dialect. The microtoponyms collected by author in the years 2000–2013 are the data base. Presented compilation of particular types, both semantic and structural, illustrates environmental specific in terms of preferred naming models on that territory. On the examined area there is visible the replacement of Ukrainian dialects by Polish ones.

Key words: onomastics, microtoponymy, Polish-Ukrainian borderland, semantic and structural classification